

PAPER DETAILS

TITLE: MOGOL ISTİLÂSÎ DÖNEMİNDE NEFESİ BALKANLAR'A ULASAN İKİ TÜRKMEN
SEYHİ/BABASI HACI BEKTÂS-I VELÎ VE SARI SALTUK

AUTHORS: Ayse Dudu KUSÇU,Nagehan VURGUN

PAGES: 91-103

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2081827>



MOĞOL İSTİLÂSİ DÖNEMİNDE NEFESİ BALKANLAR'A ULAŞAN İKİ TÜRKMEN ŞEYHİ/BABASI HACI BEKTÂŞ-I VELÎ VE SARI SALTUK

TWO TURKMEN SHEIKH/FATHER HACI BEKTÂŞ-I VELÎ AND SARI SALTUK, WHO REACHED THE BALKANS DURING THE MONGOLIAN INVASION

Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU

Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü
adkusu@erbakan.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-3336-5829

Dr. Nagehan VURGUN

Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler
Fakültesi Doktora Programı Mezunu
nagehanvurgun@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-6785-003X

ÖZET

XIII. Yüzyılda Cengiz Han ile başlayan Moğol istilâsı; Asya ve Avrupa'yı derinden etkilemiş, pek çok insanı hayattan kopardığı gibi çoğunu da yersiz yurtsuz bırakmıştır. 1218-1221 yılları arasında gerçekleşen Türkistan istilâsı ise, doğrudan doğruya Türklüğün kaderini yeniden çizmiştir. Bu istilâ sonrasında Türkistan'dan Anadolu'ya akın akın gelen kalabalık Türk nüfusu; başlangıçta büyük zorluklara maruz kalsa da kendi kültürlerini, millî benliklerini korumayı hatta daha ileri taşımayı başarmışlardır.

Bu çalışmamızda Anadolu'da Türk kültürünün yerleşmesinde ve yeşermesinde büyük rol oynayan, eski Türk gelenekleri ile İslâmî öğeleri bağdaştırmada eşine rastlanmayan bir Türkmen şeyhi; Hacı Bektâş-ı Velî ve onun öğretilerini sınırları aşarak Balkanlar'a taşıyan halifesi Sarı Saltuk'un faaliyetleri konu edinilecektir. Bu iki Türkmen şeyhinin menkıbevi hayat hikayesinden ziyade Anadolu'nun ve Balkanlar'ın Türkleşmesine ve İslamlaşmasına olan katkıları, her ikisinin ortak yanları ve Osmanlı'ya uzanan etkileri dönemin kaynaklarına dayanmak suretiyle ele alınacaktır.

ABSTRACT

The Mongolian invasion, which started with Genghis Khan in the 13th century, deeply affected Asia and Europe, leaving many people out of place as well as leaving them homeless. The invasion of Turkestan, which took place between 1218-1221, directly redrawn the destiny of Turkishness. After this invasion, the large Turkish population, who flocked to Anatolia from Turkestan, managed to preserve their own culture and national identity even further, even though they were exposed to great difficulties at the beginning.

In this study, the activities of Hacı Bektâş-ı Velî, a Turkmen sheikh who played a great role in the settlement and flourishing of Turkish culture in Anatolia, and who is unique in reconciling old Turkish traditions with Islamic elements, and his caliph, Sarı Saltuk, who carried his teachings across borders to the Balkans will be discussed. Rather than the epic life story of these two Turkmen sheikhs, their contributions to the Turkification and Islamization of Anatolia and the Balkans, their commonalities and their effects on the Ottoman Empire will be discussed by relying on the sources of the period.

Geliş Tarihi:

15.11.2021

Kabul Tarihi:

21.11.2021

Yayın Tarihi:

22.12.2021

Anahtar Kelimeler

Hacı Bektâş-ı Velî

Sarı Saltuk

Horasan Erenleri

Melâmetiyye

Keywords

Hacı Bektâş-ı Velî

Sarı Saltuk

Horasan Muslim Saints (Eren)

Melametiyye

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1023746>.

Kuşçu, A. D. & Vurgun, N. (2021). Moğol İstilâsı Döneminde Nefesi Balkanlar'a Ulaşan İki Türkmen Şeyhi/Babası Hacı Bektâş-I Velî ve Sarı Saltuk. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:11 Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı, 91-103.

GİRİŞ

XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın Büyük Moğol Hanı seçilmesiyle başlayan Moğol istilâsı, kısa süre içerisinde Asya'nın önemli bir kısmını etkisi altına almıştı. Başlangıçta dünyaya yeni bir düzen verme, bir cihan imparatorluğu tesis etme şeklinde değerlendirilen bu istilâ hareketi, zamanla diğer siyasî ve askerî faaliyetlerde olduğu gibi iktisadi bakımdan da birtakım hedefleri içine almaya başlamıştı. Bu perspektiften baktığımızda Cengiz Han'ın bazı stratejik bölgeleri ele geçirdikten sonra, zengin topraklara sahip olan Çin'e göz diktiğini, nihayet 1215 yılında Pekin'i aldığını görürüz. Cengiz Han'ın bundan başka ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunduğu, bu çerçevede Türkistan bölgesine hâkim olan Hârezmşahlar ile münasebete geçtiği, hatta dönemin Hârezmşah hükümdarı Alâeddin Muhammed ile ticari anlaşmalar yaptığı bilinmektedir. Ancak meşhur "Otrar Olayı"¹ ile durum değişmiş, Cengiz Han Türkistan bölgesini işgale başlamıştır. 1218-1221 yılları arasında Hârezmşah Alâeddin Muhammed, onun ölümünden sonra da oğlu Celâleddin bu işgale karşı mücadele ettiyse de Türkistan'ın tamamıyla işgaline engel olamamışlardır.

Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ögedey Han (1229-1241) zamanında Moğol istilâsının ikinci dalgası gerçekleşmiş, Moğollar'ın ele geçirdiği sahalar genişlediği gibi, işgalin şiddeti de artmıştır. Bu durum karşısında Türkistan bölgesindeki pek çok Türk kavmi kütleler halinde en güvenilir yer olarak gördükleri Anadolu'ya kendi soydaşlarının kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti topraklarına sığınmışlardır. Böylece Anadolu, Malazgirt Savaşı'ndan bu yana yaşadığı en büyük göç dalgasına şahit olmuştur. Moğol istilâsı önünden kaçarak Anadolu'ya göçenlerin en büyük özelliği sayıca kalabalık olmalarının yanı sıra her kesim ve tabakadan kişiler olmasıdır.

Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad döneminden itibaren hız kazanan bu yoğun göç hareketi, şüphesiz oturmuş bir düzeni olan Selçuklu Devleti için birtakım karışıklıklara yol açabilecek düzeye erişmişti. Ancak tahta çıkışından itibaren Moğol tehlikesini gören ve bu buna yönelik etkili tedbirler (bkz: Koca, 2009: 187-216) alan Alâeddin Keykubad, yeni göçler için uyguladığı iskân politikalarıyla, bunun devlet düzenine olumsuz etkisini hafifletmeyi başarmıştı. Ancak Hârezmşahlar ile yapılan Yassıçemen Savaşı sonrasında Hârezmşahlar Devleti'nin yıkılması, Selçuklu Devleti ile Moğollar arasındaki tampon bölgenin ortadan kalkmasına yol açmış, böylece Moğol tehlikesinin adım adım Anadolu'ya yaklaşması kaçınılmaz olmuştu. Keykubad'ın ileri görüşlülüğü, siyasî ve askerî dehası 1237 yılındaki ölümüne kadar devleti bu büyük tehlikeden korudu. Ancak O'nun ölümünden sonra tahta geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1245)'in tecrübesiz olduğu kadar, babasının siyasî becerisinden ve tedbirinden yoksun olması artık Anadolu'yu Moğollar için hedef noktası durumuna getirdi. Öte yandan Türkistan'dan Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin hız kesmeden devam etmesi karşısında herhangi bir tedbir almayan, hatta uyguladığı yanlış politikalarla durumu daha da zorlaştıran Keyhüsrev, devleti büyük bir felaketin eşiğine getirmiştir.

¹ Türkistan'ın Cengiz Han tarafından işgaline, pek çok Türk'ün kılıçtan geçirilmesine kalanların da öz yurdunu terk etmesine sebep olan Otrar Olayı, sanıldığı gibi aksine ne Cengiz Han'ın saldırganlığı ne de Alâeddin Muhammed'in siyaset bilmezliği ile alakalıdır. Olayın perde arkasında Kanlı- Kıpçak Türkleri'nin Hârezmşah Devleti içindeki baskın rolü ve bu çerçevede Alâeddin Muhammed'in Kanlı-Kıpçak boyundan olan annesi Terken Hatun'un boy asabiyetine dayanan tavır söz konusudur. Olayların gelişimine baktığımızda; Cengiz Han'ın çoğunluğu Müslüman tacirlerden oluşan 450 kişilik tüccar kafilesi, Hârezmşahlar'ın en son sınırı olan Otrar'a vardığında, bu şehrin Kanlı-Kıpçak soyundan valisi, aynı zamanda Terken Hatun'un yeğeni olan Kayırhan lakaplı İnalçık, bu tacirleri casuslukla suçlamıştır. Durumu Alâeddin Muhammed'e bildirince, Muhammed bunların ellerindeki malların alınıp, uzuvlarının kesilerek ülkelerine gönderilmesini emretmiş, İnalçık ise, daha da ileri giderek tacirleri kılıçtan geçirmiştir. Böylelikle Cengiz Han'ın öfkesini cezbetmiştir. Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'den İnalçık'ı cezalandırmak üzere kendisine teslim edilmesi konusunda bir elçilik heyeti hazırlayıp Alâeddin Muhammed'e gönderdiğinde, oğlu Celâleddin Mengüberti, bu haksız olayın düzeltilmesi amacıyla babasına İnalçık'ı teslim edip elçilere de iyi davranmasını söylediyse de Muhammed, Terken Hatun'un etkisiyle buna yanaşmayıp, Cengiz Han'ın elçilerini öldürmüştür. İşte bu olay üzerine Cengiz Han bütün dikkatini Türkistan'a çevirmiştir. Bu olayların ayrıntısı ve Cengiz Han'ın Türkistan'ı işgaline yol açan diğer saikler hakkında bkz: (Vurgun, 2021: 168 vd.)

1239-1240 yılları arasında Türkistan'dan Anadolu'ya gelen ve Vefâî tarikatına mensup olan Baba İlyas Horasanî'nin başlattığı “Babai İsyanı”, Anadolu'daki kötü gidişatın âdeta bir aksülameli idi. Türkistan'daki Moğol istilâsı önünden kaçıp Anadolu'ya gelen Türkmenler, kendi soydaşlarınca kurulan Selçuklu Devleti'nde umduklarını bulamayıp, sosyo-ekonomik sıkıntılara düşmüşlerdi. O döneme kadar konar-göçer hayat tarzı yaşadıkları için Müslüman oldukları halde İslâmiyet adına çok fazla bilgi sahibi olmayan bu kütle, kendisini mistik bir karakter gibi gösteren, fakat gerçekte amacı Selçuklu tahtını ele geçirmek olan Baba İlyas'ı bir kurtarıcı olarak görmüşler ve onun etrafında toplanmışlardı. Bir süre sonra Türkmenler, Baba İlyas'ın kendi niyetini gizlemek amacıyla uydurduğu kutsiyete kayıtsız şartsız inanmaya ve onunla birlikte hareket etmeye başladılar. Selçuklu başkenti Konya'ya yürümeye karar verdiler. Amasya'ya geldiklerinde “Baba Resul” de denilen Baba İlyas öldürülmüş, ancak isyan onun bu sırada Kefersud veya Adıyaman'da bulunan müridi Baba İshak tarafından devam ettirildi. Böylece ortaya çıkan isyan hareketi Selçuklu Devleti'ni uzun bir süre uğraştırdı. Sonunda güçlkle bastırıldı. Baba İshak dahil pek çok Türkmen kılıçtan geçirildi (bkz: Ocak, 1980).

Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden Moğollar, Selçuklu Devleti'nin bu isyanı bastırmadaki başarısızlığından dolayı siyasî ve askerî bakımdan acz içinde olduğunu anlamışlardı. Nihayet 1243 yılında Baycu Noyan komutasında Anadolu'ya giren Moğol ordusu, Selçuklu ordusu karşısında kolay kazandığı Köseadağ Savaşı (3 Temmuz 1243)'ndan sonra Anadolu'yu işgale başladı.

1. Köseadağ Savaşı'ndan Sonraki Gelişmeler

Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu Moğol tahakkümüne girmiş, Selçuklu Devleti Moğollar'a haracgüzâr olmuştu. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1245 yılında ölümünden sonra devlet siyasî, askerî ve ekonomik açıdan daha kötü bir duruma sürüklenmeye başladı. Keyhüsrev'in geride bıraktığı üç oğlundan en büyüğü II. İzzeddin Keyhüsrev onbir, ortanca oğlu IV. Rükneddin Kılıç Arslan dokuz, en küçük oğlu ve veliahdı II. Alâeddin Keykubad ise 7 yaşında idi. Şehzadelerin yaşlarının küçük olması, uzun süredir buldukları her fırsata devlet işlerine müdahale etmeyi alışkanlık haline getiren emirleri yeniden harekete geçirdi. Bu çerçevede vezir Şemseddin İsfahânî öne çıkan isim oldu. Keyhüsrev'in büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus onun gayretleri ile 1245-1249 yıllarında Selçuklu tahtında bulundu.

1249 yılında daha önce Büyük Moğol İmparatorluğu hükümdarı Güyük Han (1246-1249)'ın cülus törenine katılması ve kendisine tâbiyetini arz etmesi için Moğolistan'a gönderilen IV. Kılıç Arslan, Karakurum'dan dönmüş, Selçuklu sultanı olduğuna dair Güyük Han'ın bir yarlığı ile taht için ağabeyi II. İzzeddin Keykâvus ile mücadeleye girişmişti. 1249 yılı Haziran'ında iki kardeş arasında Sultan Han'ı civarında yapılan savaşı II. İzzeddin kazanmasına rağmen Selçuklu tahtına tek başına geçemedi. 1249-1254 yılları arasındaki dönem Selçuklu tarihinde ilk defa II. Gıyâseddin'in üç oğlunun aynı anda tahta geçtiği bir süreci oluşturdu. Buna “üçlü saltanat dönemi” denildi. Bu süreçte Celâleddin Karatay üç kardeşe atabey olmuş ve Selçuklu halkı sakin bir dönem geçirmişti. 1254 yılında Celâleddin Karatay'ın ölümü bu durumun sona ermesine yol açtı.

Öte yandan 1251 yılında Büyük Moğol İmparatoru Mengü Han (1251-1260) Moğol tahtına oturmuş ve kendisine tâbiyetini arz etmesi için II. İzzeddin Keykâvus'u Karakurum'a davet etmişti. II. İzzeddin önce yavaş davrandı fakat sonra yola çıktı. Ancak bu sırada Celâleddin Karatay'ın ölümü, onu istemediği bu seferden vazgeçirdi. Bununla birlikte Moğollar'dan gelebilecek herhangi bir tehlikeden çekinildiği için II. İzzeddin ve IV. Kılıç Arslan aralarında anlaşarak en küçük kardeşleri II. Alâeddin Keykubad'ı Karakurum'a göndermeye karar verdiler. Bu durum da çok akılcı değildi. Zira tıpkı daha önce IV. Kılıç Arslan'ın Moğol Han'ından yıllık alıp taht için mücadele etmesi gibi bir durum tekerrür edebilirdi. Böyle bir düşünce ile II. Alâeddin Keykubad daha Anadolu topraklarını terk etmeden, Erzurum'da öldürüldü. Böylece Selçuklu tahtı için iki aday; II. İzzeddin ve IV. Kılıç Arslan kalmıştı. Bu arada devlet adamları arasındaki rekabet sürtülmeye dönüştü. Özellikle II. İzzeddin Keykâvus'un Hristiyan dayıları Kir Haye ve Kir Kedid'in etkisinde kalıp devletin önemli

makamlarına Rum kölelerini yerleştirmesi, devletin tecrübeli devlet adamlarının bir kenara itilmesine sebep olmuştu (Kaymaz, 1970: 58). Keykâvus'un bir başka zaafı da gençlik dönemlerinde içkiye alıştırılması ve eğlenceye düşkünlüğü idi.² Kardeşi IV. Kılıç Arslan'ın da saraydaki bütün yetkilerini elinden almıştı. Onun bu tavırları ve kötü gidişatı, bir takım devlet adamlarını IV. Kılıç Arslan'ı gizlice saraydan kaçırıp Kayseri de sultan ilan etmelerine yol açtı (İbn Bîbî, 1996: 139).³ Bunun üzerine İzzeddin Keykâvus, beş yıl önce olduğu gibi devletin doğusunda birtakım yerleri ona terk etmeye ve onunla müzakereye razı olmuştu. Bir ara iki kardeş arasında müzakereler kesildi. Durum İzzeddin'in aleyhine gelişmeye başladı. Bu sırada IV. Kılıç Arslan'ı destekleyen Muînüddin Pervâne ve Hatirüddin Zekerîya elçi sıfatı ile Kayseri'den Konya'ya gelmişlerdi.

Onların gelişi üzerine İzzeddin Keykâvus, Kayseri ve Kırşehir'i de IV. Kılıç Arslan'a bırakmaya razı oldu. Ancak Muînüddin Pervâne gibi devlet adamlarının tesiriyle olsa gerek IV. Kılıç Arslan Selçuklu tahtına tek başına sahip olmak istiyordu. Bu sebeple ağabeyinin teklifini kabul etmedi. Nihayet iki kardeş Sultan Hanı Savaşı'ndan sonra ikinci kez Kayseri ve Kırşehir arasındaki Ahmet Hisar düzlüğünde karşı karşıya geldi. Kazanan taraf yine II. İzzeddin Keykâvus oldu. Kardeşi IV. Kılıç Arslan'ı önce Amasya'ya ardından Borgulu kalesine gönderip hapsedtirdi. Böylelikle II. İzzeddin Keykâvus 1254 yılında ikinci kez tek başına Selçuklu tahtına sahip oldu. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi.

Selçuklu tahtında tek sultanın bulunması ülke içinde istikrarı sağlamadı. Bu dönemde Baycu Noyan'ın adamları Anadolu'ya sık sık elçiler gönderiyorlar ve Köseadağ Savaşı'ndan sonra Selçuklu Devleti ile yapılan anlaşmanın dışında haksız yere haraç almak istiyorlardı. Bu şartlarda Selçuklular durumu Moğollar'ın merkezi Karakurum'a gönderdikleri Fahrüddeve Ebu'l Hayrat Ali vasıtasıyla Mengü Han'a bildirdiler. Ayrıca ona yüz bin sultanî dirhem yollayarak bu tür eylemlere engel olması ricaında bulundular.⁴ Mengü Han da buna ilişkin bir yarlık gönderdi. Köseadağ Savaşı sırasında Moğol ordu komutanı olan Baycu Noyan, Selçuklu Devleti'nin Moğollar'a tâbi olmasını sağlayan kişi olarak, kendisini daima Anadolu üzerinde hak sahibi görüyordu. Bu sebeple Selçuklular'ın kendisine sormadan böyle bir girişimde bulunması onu son derece öfkelenmişti. Öte yandan kendisini kızdıran bir diğer gelişme, 1256 yılında Mengü Han'ın, kardeşi Hülâgû'yü İran taraflarına göndermesi oldu. Hülâgû, İran taraflarına yönelince Baycu Noyan'dan onun bulunduğu Mugan'ı isteyip, burayı kışlak olarak kullanacağını, bildirdi (Kaymaz, 1970: 60). Bunun üzerine Baycu Noyan kendisine Anadolu'dan yer bulmak üzere harekete geçti.

Selçuklu devlet adamlarından bazıları Baycu'ya yer vermek niyetinde değillerdi. Onunla savaşıp daha önce savaşmadan kaybedilen Köseadağ Savaşı'nın intikamını almak, Anadolu üzerinde her geçen gün ağırlaşan Moğol baskısını kaldırmak istiyorlardı. Üstelik Baycu Noyan'ın Hülâgû'nün gözünden düşmesi, İzzeddin Keykâvus'u cesaretlendiriyordu (Abû'l-Farac, 1987: 562). Bununla birlikte aralarında Pervâne ve Nizâmeddin gibi emirlerin bulunduğu bir grup ise, bunun tersini düşünüyor, Baycu'ya kışlak ve yaylak olarak yer verilmesine olumlu bakıyorlardı. Baycu'nun karşısında olanların görüşü ağır bastı ve Selçuklu ordusu Baycu Noyan ile Sultan Hanı civarında bir mücadeleye girişti. 14 Ekim 1256 yılında yapılan savaşı kazanan Baycu Noyan oldu. Bunun üzerine Sultan İzzeddin Keykâvus yakınları ile beraber Konya'dan Antalya'ya oradan da Alaiye'ye kaçtı. II. İzzeddin'e çok öfkelenen Baycu Noyan, Konya'yı yağmalamak istediye de bunu Üstâdüddâr İl-alımoğlu Nizâmeddin engelledi (Turan, 1992: 481). Baycu Noyan da yemin ettiği için Konya

² İbn Bîbî, II. İzzeddin'i içkiye ve işret alemine alıştıranın Kayseri subaşı Kadı Seyfeddin Türkeri olduğunu belirtir (İbn Bîbî, 1996: 134).

³ IV. Kılıç Arslan burada kendi adına para da bastırmıştır (Turan, 1992: 474).

⁴ İbn Bîbî'nin eserinde Fahrüddeve'nin Batu Han'a gönderildiği zikredilmiştir. Ancak İbn Bîbî'nin Houtsma neşrini kullanan N. Kaymaz bunun Mengü Han olduğunu belirtir (İbn Bîbî, 1996: 143; Kaymaz, 1970: 60-61). Biz de Fahrüddeve'nin Mengü Han'a gönderildiği kanaatindeyiz. Zirâ Baycu Noyan'ın bu ve benzeri hatalar yapması O'nun Hülâgû nezdinde de gözden düşmesine sebep olduğu için bu durum Mengü Han'a ulaşmış olmalı ki, Hülâgû İran'a gelmeden Baycu'ya cephe almış, onun gücünü kırmak istemiştir

surlarından bir kısmını yıkmakla yetindi.⁵ O, İzzeddin Keykâvus'u çağırması için torunu Yisutay'ı Antalya'ya gönderdi ise de Yisutay onu Antalya'dan Ladik'e geçtiğini öğrendi. Oraya ulaştığında İzzeddin'e "*Sultanı babası (Baycu) çağırıyor. Gelmekte acele etmesi menfaatine olur*" haberini gönderdi (İbn Bîbî, 1996: 149-150). Fakat İzzeddin onu atlattı ve Baycu'nun huzuruna gelmedi (İbn Bîbî, 1996: 149-150).

II. İzzeddin Keykâvus'un bu tavrı üzerine Baycu, IV. Kılıç Arslan'a Selçuklu tahtına geçmesini söyledi. Böylelikle IV. Kılıç Arslan 5 Mart 1257'de ilk defa tek başına Selçuklu tahtına geçmiş oldu. Bu arada Baycu, Hülâgû'nün Irak seferi için onu yanına çağırması üzerine Anadolu'yu terk etmek zorunda kaldı. Baycu'nun ayrılmasını fırsat bilen II. İzzeddin Keykâvus Laskaris Hanedanlığı'ndan topladığı askerlerle 1 Mayıs 1257'de IV. Kılıç Arslan'ın üzerine yürüdü. Kılıç Arslan Kayseri'ye kaçmak zorunda kaldı. Tek başına mücadele edemeyeceğini anlayıp İlhanlı hükümdarı Hülâgû'den yardım istemek üzere Konya'dan ayrıldı. İzzeddin Keykâvus ise, Taceddin Erzincanî, Zahirreddin Resûl gibi bazı devlet adamlarını sonra da Ali Bahadır'ı O'nun arkasından gönderip, ülkenin yarısını vermeyi teklif etti (İbn Bîbî, 1996: 151). Fakat Kılıç Arslan bu teklife aldırış etmeden yoluna devam etti. Hülâgû'den bir yarlık alarak yeniden Selçuklu tahtına geçmeyi başardı.

IV. Kılıç Arslan kendisini destekleyen Muînüddin Pervâne'nin Moğollar'a yakın olmasından dolayı Moğollar'ın desteğini alıyordu. Bu sonu gelmeyen mücadelede en çok zarar gören Anadolu halkı oluyordu. Bir taraftan Moğol baskısı, bir taraftan istikrarsız ortam ve mücadele, diğer yandan da kendi menfaatini her şeyin üstünde tutan Fars asıllı devlet adamları. Anadolu halkı kelimenin tam anlamıyla bir ateş çemberinin içindeydi. Türkistan'dan gelen göç dalgası içinde yer alan din adamları, şeyhler ve "Horasan Erenleri" veya "Türkistan Erenleri" denilen kesim bu ümitsiz ortamda Anadolu halkının en büyük ümidi oldu.

Nitekim Ağustos 1258'de II. İzzeddin Keykâvus da saltanatını sürdürebilmek için İlhanlı hükümdarı Hülâgû'nün yanına gitti. Hülâgû burada Mengü Han'ın Selçuklu Devleti'ni Kızılırmak sınır olmak şartı ile iki ayrı sultanın idaresine verdiğini gösterir bir yarlığı tatbik ederek İzzeddin'i gönderdi. Böylece Sivas'ın doğusunda kalan topraklar IV. Kılıç Arslan'a, batısındaki topraklar ise, II. İzzeddin Keykâvus'a veriliyordu (İbn Bîbî, 1996: 155). Burada ne Mengü Han'ın ne de Hülâgû'nün amacı kardeş kavgasına son verip ortalığı yatıştırmaktı. Amaç İki Selçuklu sultanından ayrı ayrı haraç almaktı. Ayrıca burada Selçuklu Devleti'nin Moğollar'a vermek zorunda olduğu yıllık harac yeniden düzenlendi. Buna göre artık Moğol Devleti'nin İran'daki koluna bağlı olan Selçuklular Moğollar'a her yıl yirmi tümen (iki yüz bin dinar), 500 parça farklı cins kumaş (Antalya kumaşı ve renkli kumaş), üç bin altın işlemeli kapacak, beş yüz at ve beş yüz katır vereceklerdi (Aksarayî, 2000: 46).

II. İzzeddin Keykâvus Anadolu'nun bu şekilde taksimi hususunda başlangıçta iyimser idi. Fakat daha sonra durum aleyhine gelişti. Yüklü miktarda harac verecek olmasına rağmen, pek aldırış etmiyordu. Hristiyan dayıları ile eğlenceye dalıyordu. Bu arada Muînüddin Pervâne, Moğollar'ı sürekli Keykâvus aleyhine kışkırtıyordu. Nitekim 1259 yılında Anadolu'ya harac toplamak üzere gelen Moğol memurlarına verebilecek herhangi bir hazırlığı yoktu. Bunun üzerine Moğollar Alıncak Noyan komutasında bir orduyu Konya'ya göndermişlerdi. İzzeddin bunu öğrenince Antalya'ya çekildi. Fakat ona bağlı Selçuklu ordusu Moğollar'la mücadeleye girmiş ancak kaybetmişlerdi. Esasen İzzeddin Keykâvus gerek Selçuklu tahtını ele geçirmek gerekse Moğollar'ın Anadolu halkına yaptığı zulümler sebebiyle Moğollar'a başkaldırıyordu. Nitekim o, 1260 yılında Ayn-ı Calut mevkiinde Moğollar'ı yenen Memlük sultanı Baybars ile irtibata geçmişti. Fakat bu girişimi herhangi bir sonuca ulaşmadan 1262 yılında İstanbul'a sığındı.

⁵ Eflâki'de geçen bir menkıbeye göre, Baycu Noyan'ın Konya'yı yağmalayıp, tahrip etmemesine, Mevlânâ engel olmuştur. O, Baycu Noyan'ın hanımı ile tanışmış ve aralarında geçen konuşmadan sonra kadın Müslüman olmuş ve Mevlânâ'ya büyük saygısından dolayı eşini etkileyip şehri yağmalanmaktan kurtarmıştır (bkz: Ahmed Eflâki, 1959-1961: 258-261).

Bu arada İzzeddin'in yakın adamlarından Ali Bahadır, Konya yakınlarındaki Altunapa Kervansarayı'nda Emir-i Ahur Uğurlu ile birleşmişti. İkisi maiyetiyle Konya'da IV. Kılıç Arslan'ı kuşattılsa da Muînüddin Pervâne tarafından yenilgiye uğratıldılar (İbn Bîbî, 1996: 160). Sonrasında Uğurlu ve Ali Bahadır maiyetleriyle birlikte İstanbul'a İzzeddin'in yanına gittiler. Burada İstanbul'u Latinlerin elinden alan VIII. Mikhaıl Palaiologos kendilerini oldukça iyi karşılamış ve İzzeddin'i bir süre sarayında ağırlamıştı. İbn Bîbî'nin ifadesine göre; Keykâvus bir gün Ali Bahadır ve kendisinin şarabsalar-ı Hristiyan dayısı Kir Kedid ile içki meclisinde şarap içerlerken Selçuklu sultanlığını ele geçirdikten sonra da İstanbul'u da ele geçireceğini söylemesi üzerine durum değişmişti (İbn Bîbî, 1996: 161). Onun sarhoş haldeki düşünceleri dayısı tarafından Palaiologos'a söylendi. İmparator bu sözleri oldukça tehlikeli gördüğünden II. İzzeddin'i, oğulları Gıyâseddin Mesud ve Rükneddin Keyumers'i (İbn Bîbî, 1996: 161; Bakır, 2008: 726) Enez'de hapsedti. Hatta O'nun has adamlarından Emir-i Ahur Uğurlu'nun gözüne mil çektirip, Ali Bahadır'ı öldürttü. Geriye kalanlar da türlü baskı ve işkenceye maruz kaldılar. Nihayet Altınordu Hükümdarı Berke Han, Keykâvus'u kurtarmak için Bizans üzerine yirmi bin kişilik bir ordu sevk etti ve onu kurtararak Kırım'a getirdi. Keykâvus 1279 veya 1280 yılında ölünceye kadar burada kaldı. Bu süre zarfında Selçuklu tahtını ele geçirmek için teşebbüslerde bulunduysa da başarılı olamadı.

II. İzzeddin Keykâvus'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra IV. Kılıç Arslan Selçuklu tahtına oturdu. 1259'dan 1266 yılındaki ölümüne kadar tahtta kaldı. Bu süre zarfında saltanat makamını Kılıç Arslan işgal ediyordu fakat hüküm Muînüddin Pervâne'nin elindeydi. Her geçen gün Kılıç Arslan'ı biraz daha etkisizleştiren Pervâne, aynı zamanda onun Azrail'ini de çağıran kişi oldu. 1266 yılında IV. Kılıç Arslan'ı önce zehirledi, ardından da boğarak öldürdü. Bu dönemde ve sonrasında Selçuklu Devleti ve sultanları kelimenin tam anlamıyla Moğollar'ın ve Fars asıllı devlet adamların oyuncağı olmuşlardı. Türk halkının içine düştüğü bu durum yine onların gayretiyle aşılacaktı.

2. Bu Dönemde Anadolu'da İki Türkmen Şeyhi/Babası: Hacı Bektaş-ı Veli ve Sarı Saltuk

Hacı Bektaş-ı Velî ve Sarı Saltuk Anadolu'nun böyle karışık bir döneminde yaşamış iki Türkmen şeyhidir. Her ikisinin de gerçek kişiliği ve menkıbevi kişiliği farklı anlatılır. Ancak geniş bir perspektiften baktığımızda gerek dönemin kaynakları gerekse sonradan kaleme alınan kaynaklar ve menkıbeler topluca değerlendirildiğinde; bu iki tarihî şahsiyetin pek çok ortak yönlerinin olduğu karşımıza çıkar. Öncelikle her ikisi de XIII. yüzyılda Türkistan'ın Moğol işgaline maruz kalmasıyla Anadolu'ya gelmişlerdir. Burada kendi soydaşlarının kurduğu, kısa bir süre önce siyasî, askerî ve ekonomik bakımdan bölgenin en güçlü devleti olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin himayesine girme beklentisi içindedirler. Fakat yukarıda değindiğimiz üzere Alâeddin Keykubâd'ın ölümü ile başlayan kötü idare, ardından gelen Moğol işgali dönemi, Selçuklu Devleti'ni güçsüz, Anadolu halkını da biçare hale getirmiştir. Bu şartlarda yetişme tarzları, hayata bakış açıları, öğretileri aynı olan bu iki şeyh Anadolu'da da benzer reflekslerle hareket etmişler hem bu haksız işgale karşı durmuşlar, hem de Anadolu halkının maneviyatını yükseltmişlerdir.

Çalışmamız bu iki şeyhin menkıbevi hayat hikayesinden çok, üstlendikleri misyon ve Anadolu halkının zor zamanlarında oynadıkları rol üzerine olacaktır.

Yaşça Sarı Saltuk'tan daha büyük olan Hacı Bektaş-ı Velî'nin Anadolu'ya gelişi de Sarı Saltuk'tan öncedir. Kendisi "Horasan erenleri" diye bilinen ve aralarında Mahmud Hayranî, Sarı Saltuk, Mevlâna Celâleddin, Şems-i Tebrizi, Tapduk Emre, Nasreddin Hoca, Ahmed Fakih, Ahi Evran, Karaca Ahmed, Seyyid Yusuf-i Kaşgarî, Üryan Togan gibi Anadolu'nun manevî dünyasını aydınlatan, Türk kültürünün Anadolu'da yerleşmesini sağlayan, kısacası Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük rol oynayan kişilerle ya çağdaştır veya halef-selef ilişkisi içindedir. Selçuklular döneminde Anadolu'da mezhep ve tarikatlar konusunda ciddi araştırmalar yapan Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Hacı Bektaş-ı Velî'nin "Kalenderiyye akımına mensup sûfilerden biri, dolayısıyla Horasan Melâmetiyye mektebinden olduğuna muhakkak nazarıyla bakılabilir" görüşündedir (Ocak, 1996: 455). Kalenderiyye akımından dolayısıyla Horasan Melâmetiyye

mektebine mensup, Ahmed Yesevî veya onun nefes evladı Kutbüddin Haydar-ı Zâveî' dervişleri arasındadır (bkz: Hünkar Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi, 2010). Ancak Anadolu'ya geldikten sonra Horasan Melâmetiliği'ne çok yakın olan Vefaî tarikatına intisap etmiş ve ünlü Türkmen şeyhi Dede Garkın'ın müridleri arasına girmiştir (Ocak, 1996: 455). Bu sebeple yukarıda bahsi geçen Babai İsyanı'nı başlatan Baba İlyas ile aynı tarikatta ve aynı şeyhe tâbidir. Baba İlyas'ın üçüncü göbekten torunu olup, onun menkıbevi hayatını anlatan Elvan Çelebi, "Menâkıbü'l-Kudsiye fî Menâsıbi'l-Unsiyye" adlı eserinde 1239-1240 yılları arasındaki olayları zikrederken Hacı Bektâş-ı Velî'den bahseder (Elvan Çelebi, 1995: 169).

Bu bilgiler, Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu tarihlerde Anadolu'da olduğunu ve Dede Garkın'ın halifesi olan Baba İlyas'a tâbi olduğunu düşündürmektedir. Ancak onun Babai İsyanı'na katılmadığı hem Elvan Çelebi'nin eserinden hem de Aşıkpaşazâde'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır (Elvan Çelebi, 1995: 169; Aşıkpaşazâde, 1332: 204-205; Koca, 2012: 22). Bu şartlarda Hacı Bektâş-ı Velî daha ılımlı ve sükûnetten yanadır. Bununla birlikte Babai İsyanı sonrası devletin isyancıları takibatından çekindiği için bir süre saklanmış, ardından da Aşıkpaşazâde'de belirtilen Karayol'da (o dönemde Sulucakarahöyük, günümüzde Hacıbektaş) ortaya çıkmıştır (Ocak, 1996: 456). Bunun 1243'lerden sonra yani Moğol istilâsı döneminde olması muhtemeldir.

Baba İlyas ve müridi Baba İshak'ın halk muhayyilesinden silinmesi uzun sürmemiştir. Moğol istilâsının Anadolu'ya da sirayet etmesi, çaresiz halkın ve özellikle de gayri Sünnî çevrelerin Hacı Bektâş-ı Velî etrafında birleşmesine sebep olmuştur. O, Mevlanâ gibi Selçuklu sarayı elitlerinin değil, ihmal edilmişlik, yoksulluk ve hüznün piridir. Vilâyetnâme'de Sulucakarahöyük'te bir Türkmen şeyhi olarak bir yandan çobanlık edip, kendi cemaati içinde mürşidlik görevini sürdürürken diğer taraftan bugünkü Ürgüp yöresindeki Hristiyanlar'la ılımlı yaklaşımıyla iyi ilişkiler kurarak onların ihtidâ etmesine vesile olmuştur. Bunun yanı sıra kendi soydaşlarından kaçarak Anadolu'ya gelen hatırı sayılır bir Şamanist Moğol kitlesinin de İslamiyet'i kabul etmesi için büyük gayret göstermiştir. Bu niyetle halifelerini Anadolu'nun dört bir köşesine yollamıştır (Ocak, 1996: 456). İşte Sarı Saltuk da onun halifelerinden biridir ve Balkanlar'da İslâmiyet'in yayılmasında rol oynamıştır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu derece gayretli ve aktif olması, yaşadığı dönemin sosyal şartlarının bir gerekliliği olmuştur. Onun insanlara yaklaşımı, İslâm'ı tebliğdeki ılımlı ve hoşgörülü tavrı şüphesiz tasavvuf ile alakalıdır. Üstelik bu dönemdeki ızdıraplı hayat şartları böyle bir tavrı zaruri kılmıştır. Öte yandan o, çoğu konar-göçer hayat tarzını benimseyen bir kitleye hitap ettiğinden, onların gönül dillerini, kültürlerini, sahip oldukları değerleri korumadaki hassasiyetlerini çok iyi analiz etmiştir. Hz. Peygamber'in İslâm'ın özüne zarar vermeyen törenin korunmasında gösterdiği titizlik burada da söz konusudur. İslâm öncesi dinî-mistik kültürel öğeler, özellikle Şamanizm'e ait bazı ritüeller, yeni ihtida edenleri ürkütmemek adına fazla eleştirilmemiştir. Belki koyu Sünnî çevrelerce hurafe olarak nitelendirilen bu kültürel zenginlik, bazı araştırmacılar tarafından tam anlaşılamamış ve yanlış değerlendirilmelere yol açmıştır.

A.Yaşar Ocak, Hacı Bektâş-ı Velî'nin daha sonraki dönemde Bektaşîlik veya Alevîlik adı verilen öğreti ve tavrını; "İslâm fikhının sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Sünnî bir anlayışı değil, Horasan Melâmetiyyesi'nin kuru zühd karşıtı cezbedici karakteriyle karışık gayri Sünnî bir yorumunu yansıtır diyerek durumu anlatmaya çalışır. Ve hatta halihazırda Türkmenler arasında yaşamakta olan İslâm öncesi dinî-mistik inançlarla karışık yarı hurafevî bir İslâm anlayışının telkin ve tâlimini de içine alır" şeklinde durumu izah eder (Ocak, 1996: 456). Fakat bu kanaatimizce hiçbir zaman Şîî doktrinle aynı anlama gelmez. Bu sebeple Bektaşî-Alevî geleneği ortaya çıktığı dönemle birlikte ve kendi şartları içinde değerlendirilmelidir. Bektaşî-Alevî geleneğinin Şîîliğin bir uzantısı olarak nitelendirilmesi kasıtlı veya o değilse bile eksik ve yanlış bir değerlendirmedir. Bu bakımdan herhangi bir hüküm verilecekse tarihçilerin ve din adamlarının ortak ve objektif çalışması esas alınmalıdır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin engin hoşgörü ve bağdaştırmacı yaklaşımı, belki de onun çağdaşı olan diğer bütün şeyhleri ve alimleri gölgede bırakacak bir şöhrete sahip olmasını sağlamıştır. Hatta öyle ki, onun Müslümanlar arasındaki şöhreti, gayri müslimler arasında da yayılmış, Hristiyanlar kendisini Aziz Charalambos adıyla tazim etmişlerdir. Sahip olduğu şöhret bir süre sonra Anadolu sınırlarını aşarak Balkanlar'a kadar uzanmıştır. Mütevazı hayat tarzı, dinî öğretileri, kerametleri, hoşgörü ve toleransı ile adından sürekli söz ettiren bu Türkmen şeyhi, Moğol otoritelerine karşı da haysiyetli bir duruş sergilemiştir. Onun Sulucakarahöyük'te ömrünü tamamladığı ve muhtemelen de 1292 yılından önce, 1271'de hayata veda ettiği bu tarihteki bir vakfiyede kendisinden merhum diye bahsedilmesinden anlaşılmaktadır (Ocak, 1996: 457).

Hacı Bektâş-ı Velî kendisi ile aynı mektebe mensup olan ve hatta aralarında halef-selef ilişkisi bulunan Sarı Saltuk ile nasıl karşılaşmıştır? Bu konuda hem Velayetname'de hem de Sarı Saltuk'un menkıbevi hayatını anlatan Saltuknâme'de (bkz: Ebu'l Hayr-ı Rûmî, 2013) farklı bilgiler vardır. Hacı Bektâş-ı Velî Velayetnamesi'nde Hacı Bektâş-ı Velî ile Sarı Saltuk Hac esnasında Arafat Dağı'nda Zemzem Pınarı'nın yanında karşılaşırlar. Sarı Saltuk, sürüleri olan bir çobandır. Hünkâr Hacı Bektaş onun yanına varıp, konuşup tanışır. Sonra Hacı Bektaş ona bir yay, yedi ok ve bir seccade verir. Beline de bir tahta kılıç kuşatıp, yanına yoldaş olarak Ulu Abdal ile Kiçi Abdal'ı görevlendirir. Ve onları “Seni Rûm'a saldık” diyerek Rumeli'ye gönderir. Onlar Sinop'a giderler Hacı Bektâş-ı Velî'nin verdiği seccadeyi denize serer ve birlikte Gürcistan'a giderler. Gürcü kralını İslamiyet'e davet ederler (Demir, 2015: 11). İki şeyhin aralarındaki ilişki bu şekilde uzayıp gider.

Saltuknâme'de bu karşılaşma şu şekilde anlatılır: Sarı Saltuk, Sultan Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sivas'a geldiğini ve Sivas şehrinde dervişlerle birlikte gezdiğini duyar. Sivas'a gelip, onunla görüşüp sohbet ederler. Saltuk Gazi Sultan Hacı Bektaş-i Horasanî'den kendisine dua etmesini ister. Hacı Bektaş dua eder ve onu Fakih Ahmed'in yanına gönderir (Demir, 2015: 56). Her iki eserdeki bilgiler de Hacı Bektâş-ı Velî ile Sarı Saltuk arasındaki halef-selef ilişkisini ve Gazilik, alplik mefhumunu ortaya koyar.

Sarı Saltuk'un da Horasan Erenleri arasında bulunduğunu belirtmiştik. O'nun hakkında yaşadığı dönemde bilgi vermesi bakımından önemli görülen Arap tarihçi ve muhaddis Birzalî'nin⁶ el-Müktefi adlı eserinde verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın Birzalî'den naklettiğine göre; müellif sadece Sarı Saltuk'un Barak Baba'nın hocası olduğunu belirtmekle yetinmiştir (Gölpınarlı, 1992: 27). Balkan Bektâşiliği üzerine bir çalışma yapan M. Kiel'in (Machiell Kiel, 2000: 261-266) de sıkça başvurduğu Sarı Saltuk ile ilgili bir diğer kaynağımız yine başka bir Arap tarihçiye aittir ve birincinin aksine oldukça fazla bilgi içerir. İbn Serrac⁷ tarafından kaleme alınan Tuffâhu'l Ervâh ve Miftâhu'l İrbâh, adlı eser, Sarı Saltuk'un ölümünden yaklaşık on sekiz yıl sonra kaleme alınmıştır. İbn Serrac, onun 1227 yılında doğduğunu ve 1297 yılında öldüğünü, müridlerinin isimlerini, İslâm'ı tebliğini, küffara karşı cihadını ve kerametlerini sarih bir şekilde anlatır. Hatta ondan “Şeyh Saltuk et-Türkî” (Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, 2015: 59-61-67) nisbesiyle bahsetmesi, Sarı Saltuk'un sadece Anadolu ve Balkanlar'da değil aynı zamanda İslâm beldelerinde de değer ve itibar gördüğünü yansıtmaları bakımından mühimdir.

⁶ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dımaşkî (ö. 739/1339), Muhtemelen Dımaşk'ta doğup İspanya'ya giden ve sonrasında yeniden Dımaşk'a dönüp buralardaki medreselerde hadis dersleri veren muhaddis ve tarihçidir. El-Muktefi'den başka Ebû Şame'nin Kitabü'r-Ravzateyn adlı eserine bir zeyl yazmıştır (Yardım, 1992: 216).

⁷ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Schl el-Bağdâdî (ö. 316/929), Arap dili alimi ve şair olup İbn Serrac diye tanınmıştır (Yazıcı, 2000: 205-206).

Sarı Saltuk başlangıçta Sinop ve çevresinde iken sonradan yukarıda anlattığımız II. İzzeddin Keykâvus'un arkasından önce İstanbul'a ardından da Kırım'a giden ve sayıları 12 bin hane olan maiyeti arasına girmiştir (Ocak, 2011: 25 vd). Onun Anadolu'da kaldığı sürede Yunus Emre ile de bağlantısının olduğunu Yunus Emre'nin şiirlerinden anlıyoruz. Yunus Emre Divanı'nda;

“Yunus’a Tapdug ıla Saltuk’dan İmişdir nasîb

Cuşa gelicek gönül ben niçesi pinhan olam” (Tatçı, 1990: 217)

Dizelerinde Sarı Saltuk'dan bahsetmiştir. Yunus Emre konusunda ciddi çalışmalar yapan Mustafa Tatçı'ya göre, Yunus Emre'nin Divan'ı kendisi hayatta iken (1260? - 1321) tanzim edilmiştir. Dolayısıyla Yunus Emre'nin Sarı Saltuk'u görmesi ve bilmesi imkân dahilindedir. O zaman şöyle bir gerçeğe yüzleşiriz: Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifesi olup, onun öğretisini benimseyen Sarı Saltuk, Yunus Emre'yi de irşad etmiştir. Böyle bir silsile içinde Hacı Bektâş-ı Velî, Şîî kabul edilirse Yunus Emre de Sarı Saltuk'dan nasiplendiği için Şîî kabul edilmek durumundadır ki, buna hiçbir delil ve izah getirilemez. Aksi ile izah ettiğimizde anlaşılması daha kolay olacaktır. On üçüncü yüzyılın Horasan menşeli bu üç çerağı, aynı öğretinin ve aynı amacın temsilcileridir. Üçü de halk nazarında büyük itibar gören, Allah dostu, İslâm'ın ve Türklüğün en güçlü savunucuları, İslâm'ı tebliğde ve himâyede toplumun en ön safında yer alan önderleridir. Farklılıkları belki de sadece üsluplarıdır.

Sarı Saltuk'un II. İzzeddin Keykâvus'un ardından önce İstanbul'a ve oradan da Kırım'a gittiğini belirtmiştik. XV. Yüzyıl'da kaleme alınan ve ilk Türkçe Selçuknâme olarak bilinen Yazıcızâde'nin Tevârih-i Âl-i Selçuk adlı eserinde kaydettiğine göre; II. İzzeddin İstanbul'da Mikhail Palaiologos'un yanında iken, kendi yanında götürdüğü veya sonradan kendisine ilhak olan Türkmenler için ondan kışlak ve yaylak istemiştir. Palaiologos da onlara havası ve suyu güzel olan Dobruca'yı vermiştir. Türkmenler Dobruca'ya geçince Anadolu'da bulunan soydaşlarına el altından haber gönderip, yanlarına gelmelerini istemişlerdir. Böylece İstanbul'a yakın olan beldelerden, İznik ve Üsküdar'dan çok sayıda Türkmen evi Dobruca'ya göç etmiştir. Yazıcızâde bunların Dobruca'da iki üç pare Müslüman şehri ve otuz kırk bölük Türk obaları olduğunu belirtir (Bakır, 2008: 656).

Yazıcızâde, Mikhail Palaiologos'un İzzeddin'den şüphelenip, onu ve iki oğlunu hapsederken, çocukların annelerini yani Palaiologos'un kız kardeşini, diğer iki oğluyla (Bakır, 2008: 656) yanında alıkoyduğunu kaydeder. İlerleyen kayıtlarında da İzzeddin'in Bizans'ta tek oğlunun kaldığını ve bunun Ayasofya'da Patrik'in hizmetine verilerek, vaftiz edilip, Hristiyan yapıldığını yazar (Bakır, 2008: 728). Bir süre sonra Sarı Saltuk'un ricası üzerine Palaiologos'un onu kırmayıp bu çocuğu onun yanına gönderdiğini, Sarı Saltuk'un da bu Selçuklu şehzadesine İslâmiyeti öğretip hırka giydirdiğini belirtir. Yazıcızâde ayrıca, Sarı Saltuk'un irşadına vesile olduğu bu Selçuklu şehzadesinin bir gün Akşehirli Seydi Mahmud'un Sarı Saltuk'a verdiği yoğurtlu lokmayı onun yiyip kusması üzerine bu kusuntuyu yediğini, Sarı Saltuk'un da bu yüzden ona “Baragum”⁸ deyip saçını okşadığını, adının da bu olaydan kaldığını, Sultaniye'deki Barakîyelerin onun müridi olduğunu anlatır (Bakır, 2008: 728). Barak Baba, işte bu Selçuklu şehzadesidir.

II. İzzeddin ile Dobruca yöresine giden Türkmenler'in akıbeti ise, şu şekilde olmuştur. Bu Müslüman Türkler, İzzeddin'in Palaiologos nezdinde düşman bilinmesinden sonra Dobruca'dan çıkarılmışlar, bir kısmı Anadolu'ya dönmüş, kalanlar da Hristiyanlığı kabul edip Avrupa ve Balkanlar'da kalmışlardır. Sarı Saltuk hakkında kayda değer çalışmalar yapan Necati Demir, günümüzde Moldova, Bulgaristan, Ukrayna, Yunanistan ve Makedonya'da yaşayan Gagauzlar'ın bunların soyundan olduğunu savunur (Demir, 2015: 47). Claude Cahen de Gagauz adının İzzeddin Keykâvus'a nisbetle “Keykâvusî” iken, Gagauz'a dönüşebileceği ihtimalini konu eder (Cahen, 1994: 273).

⁸ Barak, köpek demektir.

Sarı Saltuk, İzzeddin ile Kırım'a gittikten sonra yeniden Dobruca'ya dönmüş, gaza ve cihadla meşgul olmuştur (Togan, 1981: 270). Ölünceye kadar da bu misyonunu devam ettirmiştir. Z. Velidi Togan, Sarı Saltuk'dan sonra onun halifesinin Ece Halil olduğunu, onun da gaza ve cihadla meşgul olup Karesi bölgesine geçtiğini belirtir (Togan, 1981: 270). Burada Karesi Beyliği'nin hizmetine girmiştir. Karesioğulları Beyliği, Osmanlı Beyliği'ne ilk ilhak eden beylik olup Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişinde denizcilikleri sebebiyle büyük rol oynamışlardır. Üstelik Osmanlı deniz kuvvetlerinin de nüvesini oluşturmuşlardır. Böylece Türkler'in Hacı Bektâş-ı Velî ile başlayıp, Sarı Saltuk ile devam eden manevî fethi, Osmanlılar ile maddeten gerçekleşmiş Balkanlar'da Bektâşilik gittikçe güçlenmiştir. Osmanlı devşirme sisteminde Balkanlar'ın en önemli menbâ olduğu düşünüldüğünde, Yeniçeri Ocağı'nın Bektâşi geleneğine sıkı sıkıya bağlılığı daha kolay anlaşılır.

SONUÇ

Türkistan'ın Moğol işgaline maruz kalması, buradaki Türklerin bir kısmının ölümü, geride kalanların da öz yurdunu terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Ülkelerini terk eden her kesim ve tabakadan Türk toplulukları Anadolu'yu en güvenilir melce olarak görmüşler ve kitleler halinde buraya göç etmişlerdir. Kalabalık Türk nüfusu, Anadolu'nun demografik anlamda Türkleşmesini sağlarken, birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Ancak bu problemlerin hiçbirisi adım adım Anadolu'ya gelen ve sonunda buranın da işgal edilmesiyle sonuçlanan Moğol istilâsı kadar olumsuz bir etki yapmamıştır. Fakat her kara gecenin aydınlık bir sabahı olduğu gibi, Moğol istilâsının da olumlu yanları olmuş Türk kültürü ve bu kültürün sağlam temelli kodları devreye girerek toparlanmayı beraberinde getirmiştir. Bu süreç göreceli olarak uzun veya kısa şeklinde değerlendirilebilir. Fakat sonucu, Türklüğün ve İslâmiyet'in lehine olmuş, Anadolu yeni bir aydınlanma ve irfan çağına girmiştir. Selçuklu Devleti yıkılırken Osmanlı Cihan Devleti'nin temelleri atılmıştır. Konumuzu teşkil eden Hacı Bektâş-ı Velî ve Sarı Saltuk böyle bir süreçte diğer Horasan Erenleri ile birlikte müstesna bir rol oynamışlardır. Onlar bir yandan irşad ve tebliğ vazifesi üstlenirlerken, diğer yandan Moğollar'a ve Bizans'a karşı yapılan gaza ve cihad faaliyetlerine hem maddî hem manevî anlamda destek olmuşlardır. Öyle ki onların etkileri sadece Anadolu'da değil Balkanlar'da da kendisini göstermiştir. Böylece Balkanlar'ın İslâmiyet'i tanıma ve İslamlaşma süreci başladığı gibi Osmanlı'nın Rumeli'ye geçiş ve Balkanlar'da tutunma süreci de kolaylaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâki, (1959-1961). *Menâkıbü'l-Ârifin*, C.1, (Çev.) Tahsin Yazıcı, Ankara: Kabcacı Yayınları.
- Aksarayî, (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları.
- Aşıkpaşazâde, (1332). *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Çev.) Ali Beğ, İstanbul: Matbaa-Amire Yayınları.
- Bakır, A. (2008). *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritisği*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi,Türkiyat araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Cahen, C. (1994). *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev.) Yıldız Moran, İstanbul: e Yayınları.
- Demir, N. (2015). *Sarı Saltık Gazi*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Ebu'l- Hayr-ı Rûmî (2013). *Saltıknâme, Saltık Gazi Destanı*, (Haz.) Necati Demir-M. Dursun Erdem, İstanbul: UKID Yayınları.
- Elvan Çelebi (1995). *Menâkıbü'l-Kudsiye fî Menâsibi'l-Unsiyye*, (Haz.) İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gregory Abû'l- Farac, (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, C.2, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev: Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK Yayınları.
- Hünkar Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi (2010), (Haz.) Hamiye Duran- Dursun Gümüsoğlu, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.
- İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed Ali el-Ca'ferî, (1996). C.2, *el-Evamiru'l-'Ala'yye fî'l-Umuri'l' Ala'yye*, (Çev.)Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kiel, M. (2000). Sarı Saltuk: Pionier des İslama auf dem Balkan im 13. Jahrhundert, Aleviler/Alewiten, C.1, (Haz.) İsmail Engin, Hamburg.
- Koca, S. (2009). Moğol İstilâsına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Güvenlik Politikası, *Gazi Türkiyat Türklük Araştırmaları Dergisi*, (5), 187-216.
- Koca, S. (2012). Dinî İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması, *Gazi Türkiyat Türklük Araştırmaları Dergisi*, (11), 11-38.
- Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, (2015). *Tuffâhu'l Ervâh ve Miftâhu'l İrbâh*, (*Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı*), (Haz.) Nejdîet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ocak, A.Y. (1980). *Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, A.Y. (1996). Diyanet İslam Ansiklopedisi, (C.14, ss. 455-458) İstanbul: TDV Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltık, Popüler İslâmın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, Ankara: TTK. Yayınları.
- Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre Dîvanı*, C.2, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Turan, O. (1992). *Selçuklar Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Vurgun, N. (2021). *Hârezmşâh Devleti'nin Dış Politikası*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Yardıı, A. (1992). Diyanet İslam Ansiklopedisi, (C.6, s.216) İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazıcı, H. (2000). Diyanet İslam Ansiklopedisi, (C.21, ss.205-206) İstanbul: TDV Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In our study, it has been tried to clarify the subject of the transformation process in Anatolia, which started with the Turks of the Turkestan region, from all segments and strata fleeing in front of them, taking refuge in the Turkish Seljuk State, which was founded by their cognates, and the roles of the two Turkmen sheiks who contributed to this process during the Mongolian invasion, which emerged at the beginning of the 13th century and affected Asia and Europe. One of these two sheikhs is Hacı Bektaş-ı Veli, the founder of the Bektashi order, whose influence still continues today and to which many people belong. The other is Sarı Saltuk Gazi, who came to Anatolia at about the same time as Hacı Bektaş-ı Veli and, as his caliph, served Turkish culture and Islam both materially and spiritually in Anatolia and the Balkans.

In our study, at the same time, the similar aspects of these two sheikhs, the spiritual bond between them were explained and their connections with the people who came from Turkistan in this period and were called "Horasan Erenleri" were tried to be revealed.

Methodology

In this context, while doing our work, first the general character of the Mongolian invasion was briefly revealed, then the reasons for the Mongols to invade the Turkestan region and the result of this invasion were explained. Secondly, the situation of the Turkish Seljuk State during the Mongol Invasion period, the events that developed after the death of Sultan Alaeddin Keykubad and finally the Mongol invasion reaching Anatolia were discussed. Finally, the historical personalities, lives and historical roles of Hacı Bektaş-ı Veli and Sarı Saltuk, who were in the section called Horasan Saints, were tried to be explained based on the sources of the period and later researches. While doing this, objectivity, which is one of the most basic conditions of historical science, has been adopted.

Findings (Results)

In our study, the extent of the contribution of the ulama, clergy and mystics who came to Anatolia to escape from the Mongol invasion to the Turkification and Islamization of Anatolia has been revealed, in this context, the activities of Hacı Bektaş-ı Veli and his disciple Sarı Saltuk in Anatolia for this purpose and their effects in the Balkans and Anatolia has been determined.

In addition, it has been revealed that Sarı Saltuk Gazi, who played a major role in the teaching and style of Hacı Bektaş-ı Veli and the realization of this teaching, did not avoid all kinds of sacrifices. On the other hand, it has been concluded that the difference in the style of these two Turkmen sheikhs, tolerance, acceptance and humanism are a requirement of Sufism and the difficult conditions in Anatolia, and that this teaching, which would later be called Bektashism or Alevism, is not an extension of Shiism, but a unique approach.

Conclusion and Discussion

It is certain that the Mongol invasion caused great harm to the Turkish people living in both the Turkestan region and Anatolia. However, no matter how negative the scene was at the beginning, it later turned into the reverse, and as a result, this great disaster instilled a great struggle and self-confidence in the Anatolian people and showed progress for its benefit. Anatolian Turkishness has experienced a revival and shake-up all over again, and an age of wisdom has been entered in Anatolia with the powerful codes of Turkish culture coming into play. In this awakening, we mainly focus on Hacı Bektaş-ı Veli and Sarı Saltuk, Mahmud Hayrani, Sarı Saltuk, Mevlâna Celaleddin, Şems-i Tebrizi, Tapduk Emre, Nasreddin Hodja, Ahmed Fakih, Ahi Evran, Karaca Ahmed, Seyyid Yusuf-i Kaşgari People from Turkistan, such as Üryan Togan, played a major role. In this way, not only Anatolia but also the Balkans were Turkified and Islamized.

While carrying out this important mission, Hacı Bektaş-ı Veli and Sarı Saltuk approached the people quite moderately and never approved of strict rules. According to them, strict rule and pressure is an attitude and approach that has no place in Islam. This is not an approximation method, but a distancing method. For this reason, it should always be avoided. Their moderate approach influenced both Christian and other non-Muslim communities, and there were even converts among them. Looking at this interesting result, how correct is it to see them as an extension of Shiism? Or how far they have moved away from the Sunni line due to the Yasawiyya sect founded by Ahmed Yesevi, to whom they were closely attached during their previous stay in Turkestan. Is this a difference in approach? Or is it the comment difference?

On the other hand, what was the effect of Sari Saltuk on the Turkification and Islamization of the Balkans? Did Bektashism go to the Balkans with Sari Saltuk or did this happen during the Ottoman period? Can the answer to all these questions be solved by a joint study of historians and clergy?